

УДК 711.01/09

Бескоровайна І.О.,
Полтавський національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ТИПОЛОГІЇ ВЕРТИКАЛЬНИХ ДОМІНАНТ МІСТ

Розглядається розвиток типології вертикальних домінант міст в історичному аспекті: досліджено розвиток їх функції, висоти, форми, розташування, містобудівного значення, семантики.

Ключові слова: вертикальна домінанта міста, архітектурна вертикаль, висотна будівля, хмарочос, урбокомплекс.

Постановка проблеми. В результаті впливу багатьох чинників, висота рядової забудови та вертикальних домінант міст постійно зростає. Це актуалізує вивчення висотної композиції міста. Архітектурні вертикалі, ще з появою перших поселень, відігравали значну роль в містобудівній композиції: формували силует міста, впливали на його композиційну цілісність, відображали рівень його розвитку, були його символом, тощо. Необхідним підґрунтям для формування й прогнозування розвитку системи вертикальних домінант міста є дослідження історичного розвитку їх функцій, висоти, форми, розташування, композиційного значення та семантики.

Аналіз останніх досліджень, публікацій. Питання історичного розвитку висотних будівель та споруд розглядаються у працях таких науковців: А. В. Бунін, М. Г. Круглова, Т. Ф. Саваренська [4, 5, 6, 8], А. В. Іконніков [7], І. В. Коротун [3], Н. Н. Баранов [2]. Аналіз досліджень вказує на необхідність вивчення історії виникнення та розвитку вертикальних домінант міст, адже це питання є недостатньо вивченим: не визначена типологія історичних та сучасних архітектурних вертикалей, а також тенденції їх розвитку.

Метою статті є дослідження історичного розвитку типології вертикальних домінант міста.

Виклад основного матеріалу. Оскільки вертикальні домінанти є невід'ємними елементами містобудівної композиції, процес їхнього розвитку необхідно розглядати у взаємозв'язку з еволюцією містобудівного планування. В результаті проведеного аналізу виникнення нових типів домінант, їх розташування, композиційного значення можна виділити та охарактеризувати наступні періоди їх історичного розвитку: Доісторичний період, Давні часи та Середньовіччя (Стародавні часи, епоха Античності, Середньовіччя), Новий час (епоха Відродження та абсолютизму в Європі, епоха промислової революції,

сучасне містобудування). За основу взята періодизація Ю. В. Алексєєва та Г. Ю. Сомова [1], однак для більш глибокого аналізу витоків вертикальних домінант, автором пропонується доповнити її Доісторичним періодом, в який зароджувалися передумови для формування міст.

Доісторичний період (первіснообщинний лад). В часи, коли міста ще не виникли, основною формою розселення були городища – укріплені поселення родових общин [8]. Вертикальні домінанти цього періоду представлені кам'яними та дерев'яними спорудами: менгірами та ідолами, які розташовувалися переважно на територіях капищ – священних ділянок поселення. Менгіри, на думку вчених, зводили як тріумфальні споруди, в честь перемог та завоювання території, а також – як елементи ритуалів. Ці кам'яні споруди символізували владу, зростання, зв'язок земного та небесного, чоловічий початок. Висота найвищого менгіру – 20м (менгір Шам-Долен, V тис. до н.е., Франція, м. Бретань) (рис. 1). Ідоли зводили на честь божеств та були їх символічним зображенням. Розташовувалися вони як поодинокі, так і групами, символізували зв'язок людського та божественного.

Містобудування Давніх часів (IV тис. до н.е. – VIII ст. н.е.). Зародження міста як певного соціально-економічного та архітектурного цілого, відноситься до періоду розпаду первіснообщинного та виникнення рабовласницького ладу (IV – III тис. до н.е.) [4, 8]. Перші міста, будівництво яких найбільшою мірою вплинули на розвиток подальших принципів містобудування, утворилися на території родючих долин великих рік: Тігра, Єфрата, середнього Інда, Ніла; у передгір'ях Сирії та Ірану. В Єгипті та Дворіччі вперше за історію людства почала вирішуватися проблема ансамблів, пропорцій та ритму в містобудуванні та архітектурі [4]. В цей період основними вертикалями були монументи (обеліски), гробниці (піраміди) та храмові споруди (зиккурати). Обеліски, порівняно з менгірами, вже мали витончену форму чотирьохгранника, звужену догори. Зводили їх як елементи храмових комплексів, де вони відгравали роль вертикальних акцентів ансамблю. Ці споруди символізували зв'язок людського та божественного, зростання, владу. Піраміди – монументальні споруди, які слугували гробницями для фараонів Стародавнього Єгипту, мали пірамідальну ступінчасту форму (рис. 1). Розташовувалися вони групами, утворюючи ритмічну об'ємно-просторову композицію (піраміди Гізи, некрополь в Саккарі), формували силует міста. Найвища піраміда мала висоту 138 м (піраміда фараона Хеопса, 2560 р. до н.е., Єгипет, м. Гіза). Ідеологічна роль пірамід – показ надприродної величі правителів, їхнє вічне життя, семантичний знак – з'єднання земного та потойбічного світів.

Для міст Межиріччя головними вертикалями були зиккурати – багатоступінчасті культові храмові споруди, в яких розташовувалися

святилища та житлові приміщення священнослужителів. Ці споруди, подібно до пірамід, символізували зв'язок людського та божественного, владу богів. Розташовувалися зиккурати на території палацу правителя або поруч з ним, як в центральній частині міста, так і поруч з укріпленими стінами фортеці. Зиккурат відігравав роль головної вертикальної домінанти міста, його композиційного центру, формував силует міста. Висота найвищого зиккурату – 90 м (VI ст. до н.е., Межиріччя, м. Вавилон). Культові споруди цих часів були призначені «...своей архитектурой утврждать незыблемость господствующего класса рабовладельческого общества.» [2, с.12].

Епоха античності (VIII ст. до н. е. – III ст. н. е.). Вертикальні домінанти часів Давньої Греції представлені монументами (статуями) та інженерними спорудами (маяками). Статуї зводилися в честь богів та розташовувалися поблизу храмів, присвячених їм, переважно на територіях акрополів в центрі міста (Статуя Афіни, V ст. до н. е., висота – 17 м). Ці монументи відігравали роль вертикальних доміант ансамблів, уособлювали велич богів та символізували їх покровительство. Маяки розташовувалися в портових містах, вздовж берегових ліній, для безпечного заходу корабля в бухту чи гавань, також використовувалися як сторожові вежі. Вони формували силует міста та берегової лінії. Маяки зводилися або у вигляді високих будівель з яскравими вертикальними пропорціями (Александрійський маяк, 283 р. до н.е., Єгипет, м. Александрія, висота – 144 м), або у вигляді велетенських статуй (Колос Родоський, V ст. до н.е., Греція, о. Родос, висота – 36 м) (рис. 1). Маяк завжди був символом орієнтиру та росту.

Вертикальні домінанти античного Риму представлені наступними будівлями та спорудами: тріумфальні колони та арки, мавзолеї. Тріумфальні колони зводилися в честь перемог римських імператорів у битвах, розташовувалися вони в центральній частині міста на територіях римських форумів (колона Траяна, 138 р. до н.е., Італія, м. Рим, висота – 38 м), відігравали роль вертикальних доміант ансамблю, символізували перемогу та владу. Тріумфальні арки мали подібну до тріумфальних колон ідеологічну роль, але мали іншу форму та розташовувалися вздовж композиційних осей вулиць, відігравали роль вертикальної домінанти міста (арка Тита, 81 р. н.е., Італія, м. Рим, висота – 15,4 м). Мавзолеї будували з метою прославлення правителів та визначних людей. Розташовувалися вони як в центрі міста, так і на периферії. Будівлі мавзолеїв на той час мали ступінчасту, конусоподібну форму (мавзолей Адріана, 139 р. н. е., Італія, м. Рим), відігравали роль вертикальних доміант міста, висота їх не перевищувала 50м (рис. 1).

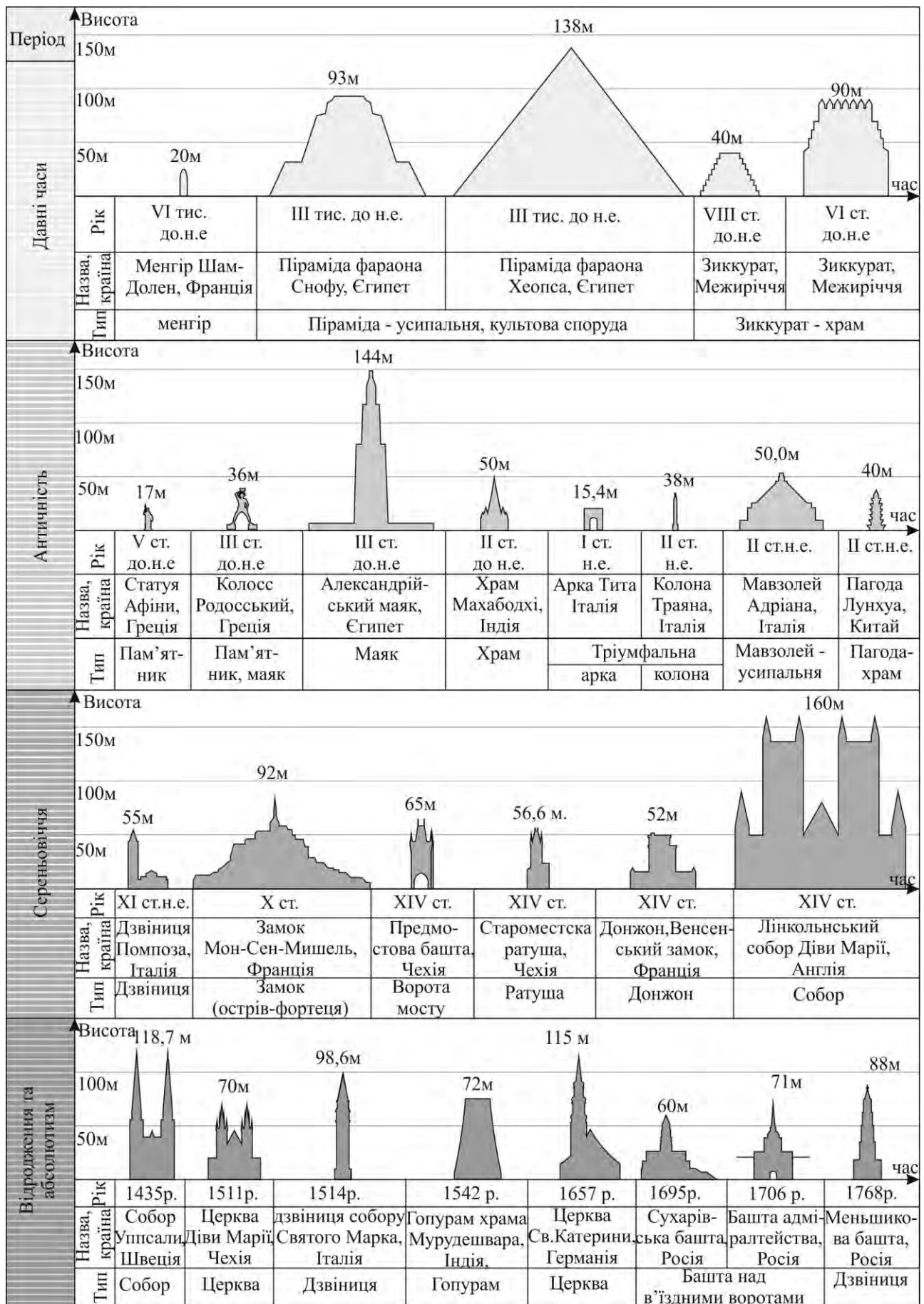

Рис.1. Основні типи вертикальних доміант міст VI тис. до н. е. – XVIII ст.

В цей же період, в країнах Азії, вертикальні доміанти представлені культовими спорудами: храми набувають яскраво виражених вертикальних пропорцій (буддійські храми Індії, пагоди Китаю та ін.) (рис.1).

Епоха середньовіччя (IV – XIV ст.). Даний період був відзначений великою кількістю феодалських та релігійних війн, перерозподілом влади, ростом населення міст, усе це позначилося на архітектурі та містобудівній композиції. У зв'язку з необхідністю постійною оборони середньовічних міст, виникає низка нових типів оборонних споруд та комплексів, які утворювали композиційний центр міста, відігравали роль вертикальних доміант та формували його силует. Серед укріплених комплексів варто відзначити фортеці, кремлі, монастирі та замки, будівлі яких відігравали роль головних вертикалей міста. Башти цих комплексів мали різні функції: житлову (донжони), дозорну (сторожові вежі), культову (дзвіниці, мінарети) (рис. 1). Завдяки значній висоті башти стають головними доміантами міста, формують його силует, символізують владу та перемогу.

Оскільки влада церкви займає в цей період провідну роль, собори міста стають одними з головних його доміант, часто лідирують по висоті у порівнянні з іншими вертикалями (Лінкольнський собор Діви Марії, XIV ст., Англія, м. Лінкольн, висота – 160 м.). Особливістю християнських храмів Середньовіччя є не лише збільшення їх висоти, а і виникнення храмових башт (дзвіниць), основна функція яких – призив на молитву; також використовувались як дозорні вежі. Видовжені по вертикалі дзвіниці, мали значну висоту, формували силует міста. Семантичне значення дзвіниці – це з'єднання земного та небесного світів, духовного росту, божественного початку. Аналогічну до ролі дзвіниць, в мусульманських країнах відігравали мінарети. В Країнах Азії, подібно до християнських соборів та церков, виникають храми різних релігій: індуїстські храми, надбрамні вежі (гопурами), буддійські пагоди тощо. В країнах Америки будуються храми релігії Майя, які своєю формою схожі на Зиккурати Межірія (храми Майя, VI ст., Латинська Америка, м. Тікаль). Всі ці культові будівлі відіграють роль головних доміант міста за рахунок вертикальних пропорцій та значної висоти, впливають на композиційну цілісність міста.

У зв'язку із поширенням магдебурзького права, на території Східної та північної Європи (в період XI – XIII ст.), в структуру міста впроваджується архетипний планувальний елемент – ринкова площа з будинком Ратуші та собору. Площа організовує навколо себе три основні громадські функції властиві міській життєдіяльності того часу: храм (один, чи кілька) – центр духовної і культурної діяльності; ратуша – центр громадського управління, адміністрація; наземний простір площі – торгівля [7]. Не зважаючи на те, що

основна функція ратуші – адміністративна, її башта також використовувалась як дозорна вежа. Цей тип будівлі, одразу після виникнення, починає відігравати роль однієї з провідних домінант міста та формує його силует, символізує владу міського самоврядування. Висота найвищих ратуш цього періоду сягає 50-60м (рис. 1).

Вертикальні домінанти Середньовіччя мали значний вплив на розвиток його силуету, однак в кожному місті цей процес відбувався індивідуально, в залежності від природних умов та історичного середовища. Наприклад, як зазначають А.В. Бунін та М.Г. Круглова: «...в силуэтах городов Брюгге, Ипра и Антверпена главную роль играли колокольни и башни...; в Праге, Зальцбурге и Нюрнберге главную роль играли городские замки, в Каркасоне и Ротенбурге – внешние городские стены, в Сиене, Лукке и Сан-Джиминьяно – башни родовитых фамилий... . На севере Европы ратуша или собор с высокими готическими колокольнями создавали мощную группу построек, превосходивших все здания по своей высоте и подчинивших себе все одиночные башни.» [6, с. 17]. Головні домінанти міста (замки, храми та ратуші) уособлювали 3 гілки влади тих часів: монархічну, церковну та міську.

Епоха Відродження та абсолютизму в Європі (XV-XVIII ст.). Збагачення торгівельних міст, ріст населення та концентрації в містах соціально керуючих класів дали потужний поштовх містобудуванню. Епоху Відродження називають епохою великого містобудування: в цей час середньовічні міста переживають часи докорінної перебудови [5]. Відбувається процес упорядкування містобудівної композиції з метою досягнення її цілісності. Особлива увага приділяється будівництву ансамблів, а також розташуванню вертикальних домінант в місті, їх пропорціям, формі, деталям: домінанти будуються витончених пропорцій, збільшується їх висота. В ансамблях площ та вулиць міст Відродження відобразилось уявлення про місто як цілісний організм, своєрідний інтер'єр, який оточує людину [1].

Активну роль у композиції вертикальних домінант починають відігравати куполи та шпилі. Основні вертикалі доби Відродження та абсолютизму в Європі є наступні будівлі: собори та церкви, дзвіниці, ратуші, замки, башти палаців та громадських будівель (рис. 1). В ці часи проводиться реконструкція та розвиток багатьох міст, удосконалюються прийоми організації їх композиції. Починають з'являтися великі організуючі міські простори: вулиці, площі, архітектурні ансамблі, будівлі яких підпорядковуються загальному об'ємно-просторовому задуму. Важливим нововведенням стало застосування системи двох чи трипроменевих вулиць, на замиканні яких розташовувалась архітектурна вертикаль у вигляді обеліску, дзвіниці чи фасаду собору [1].

Урізноманітнюються функції домінант: нарівні із культовими спорудами, вертикалі світських, громадських та промислових будівель починають відігравати значну роль в композиції міста, формувати його силует.

Епоха промислової революції (XIX ст.). Стрімкий розвиток промисловості та наплив у міста нової робочої сили вплинули на ріст населення міст та підвищення цін на землю. Тож виникла необхідність збільшення поверховості забудови. Завдяки розробці нових інженерних технологій та будівельних конструкцій, у порівнянні з попередніми епохами, висота найвищих архітектурних вертикалей збільшується більш ніж у два рази (рис. 2). З'являється низка нових типів домінант громадського, житлового та інженерного призначень. Вертикалі громадської функції, які набули композиційної ролі домінант в XIX ст. представлені баштами вокзалів, офісними та адміністративними будівлями. Вокзали виникли з розвитком транспортної системи, їх башти відігравали роль вертикальних домінант міста, формували його силует. Башта вокзалу поєднувала в собі функції дозорної та годинникової вежі, рідше – водонапірної башти. Офісні та адміністративні будівлі починають відігравати роль вертикальних домінант за рахунок значного збільшення їх висоти. Багатоповерхові будівлі даного типу отримують назву «хмарочоси». Першим хмарочосом вважається будівля Страхової компанії в Чикаго, США (1885р., висота – 54,9 м). Оскільки, спочатку будівництво багатоповерхівок було продиктоване необхідністю, то з виникненням перших хмарочосів, починаються своєрідні «перегони по вертикалі»: відомі компанії демонструють успішність своєї корпорації за рахунок висоти офісних будівель: намагаються збудувати найвищу. Наприкінці XIX ст. роль вертикальних домінант починають відігравати і висотні житлові будинки та готелі (переважно в США), проживання в яких стає елементом престижу, адже є доступним лише заможним людям.

Серед нових типів вертикальних домінант інженерного призначення основними є наступні: телебашти, пілони мостів, водонапірні вежі, каланчі, димові труби. Телебашти представляють собою витягнуті по вертикалі високі опори, на яких розташовуються антени для передачі радіо- та телехвиль. Розташовувалися вони на найвищих точках рельєфу міста. Завдяки значній висоті ці споруди формують силует міста, впливають на його композиційну цілісність. Телебашти несли семантичний знак зростання, розвитку, престижу міста, досить часто ставали його символом (Ейфелева вежа, 1889р., Франція, м. Париж, висота – 300 м.). У зв'язку з територіальним розширенням міст, посиленням транспортно-пішохідного руху та необхідністю з'єднання берегів великих водойм виникають нові типи великопрогінних мостів – висячі мости.

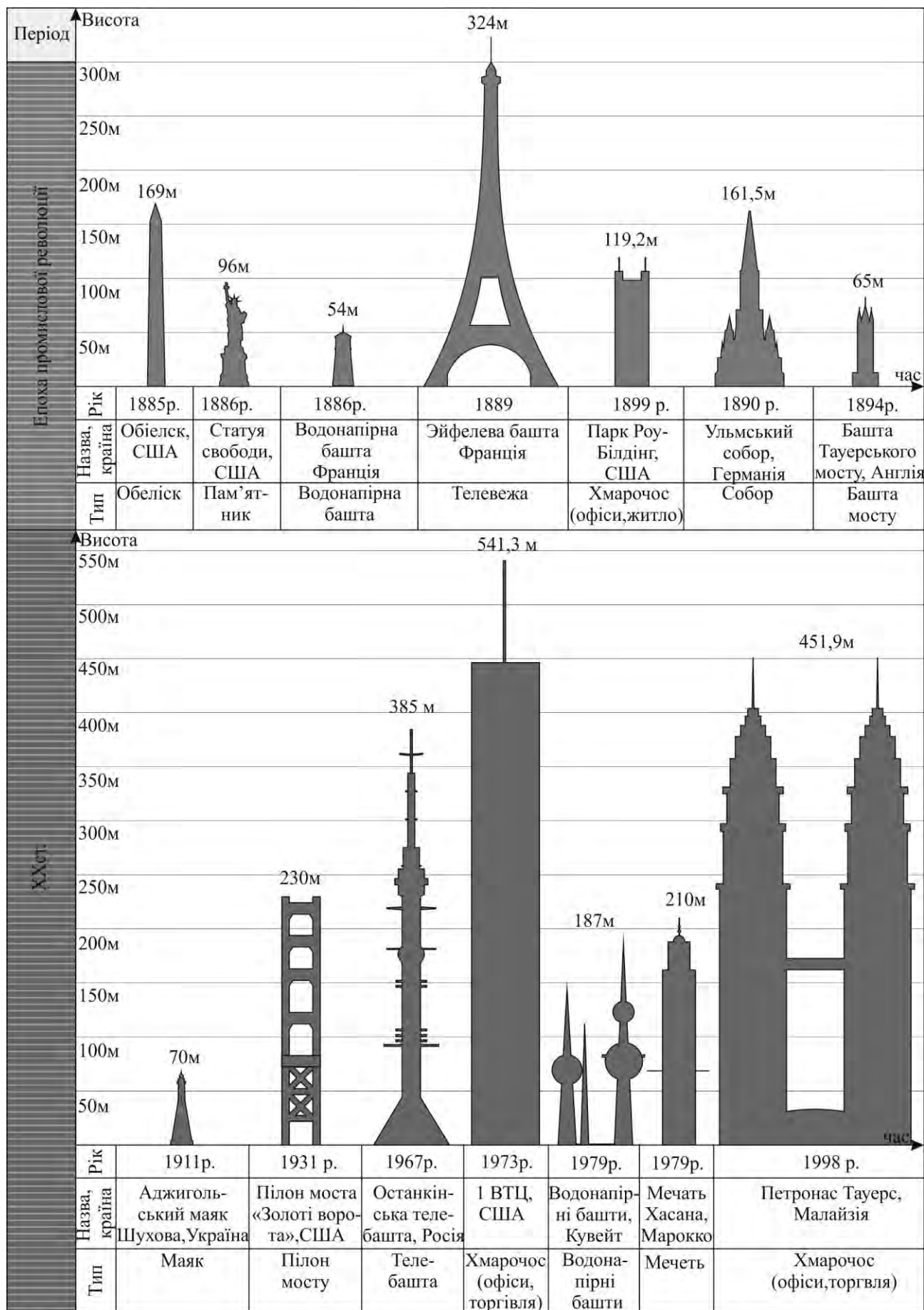

Рис. 2. Основні типи вертикальних домінант міст XIX – XX ст.

Башти та пілони цих мостів відіграють роль вертикальних домінант міст (пілони Бруклінського мосту, 1883 р., США, м. Нью-Йорк, висота – 84 м.; башти Тауерського мосту, 1894р., Англія, м. Лондон, висота – 65 м.) (рис. 2). З розвитком водопровідних систем виникають водонапірні вежі – споруди для регулювання тиску та витрати води у систем і водопостачання, також виконували функцію дозорних башт. Розташування водонапірних веж залежало від природних факторів (рельєф, водойми і т. д.) та технічних вимог. Варто зазначити, що одночасно з архітектурними домінантами цивільного та інженерного призначень, виникають вертикалі промислових комплексів та комунально-господарської зони міста (димові труби котелень житлових будівель, заводів, електростанцій тощо), будівництво яких зумовлене технічними вимогами та часто дисонує з композицією міста.

Будівництво культових споруд в даний період також є актуальним. Окрім зведення нових соборів та дзвіниць, завершується будівництво соборів попередніх епох. Яскравим прикладом є Ульмський собор (1392 – 1890 р., Германія, м. Ульм, висота - 161,5 м.), який залишається найвищим собором і по сьогодні (рис. 2).

Сучасне містобудування (XX – XXI ст.). У зв'язку зі значними соціально-політичними змінами у суспільстві (зміни форм правління, соціальних революцій та війн, житлової та транспортної кризи), в першій половині XX ст. «з практики містобудування зникають традиційні архітектурні ансамблі: палаців, замків, зменшується містобудівна роль культових споруд. Відбуваються процеси укрупнення об'єктів промисловості, торгівлі, житла. Соціальне будівництво породжує уніфікацію, типізацію і в силу своєї масовості формує обличчя архітектури XX століття. Міські ансамблі втратили традиційну духовно-ідеологічну ієрархію висотних рівнів і співвідпорядкованості об'єктів (домінування культових споруд по висоті), що замінилась новою ієрархією висотних рівнів відповідно до мотивацій утилітарно-економічного характеру» [7, ст. 30].

Під впливом різних факторів типологія вертикальних домінант XX ст. значно розширюється. За рахунок збільшення висоти та зміни пропорцій фасадів роль домінант відіграють будівлі житлового та громадського призначень: висотні житлові будинки, готелі, торгівельно-розважальні комплекси, вищі навчальні заклади, бібліотеки, багатофункціональні будівлі тощо. Якщо наприкінці XIX ст. висотне житло зводилося лише в найбільш розвинених країнах, то в XX ст., відбувається масове будівництво багатоповерхівок. Висотні житлові будинки точкового характеру стають невід'ємними елементами містобудівної композиції, відіграють роль вертикальних домінант житлових районів міста.

Щодо типів вертикальних домінант, які виникли в попередні історичні періоди, то багато з них є актуальним і по сьогодні (рис. 2, 3).

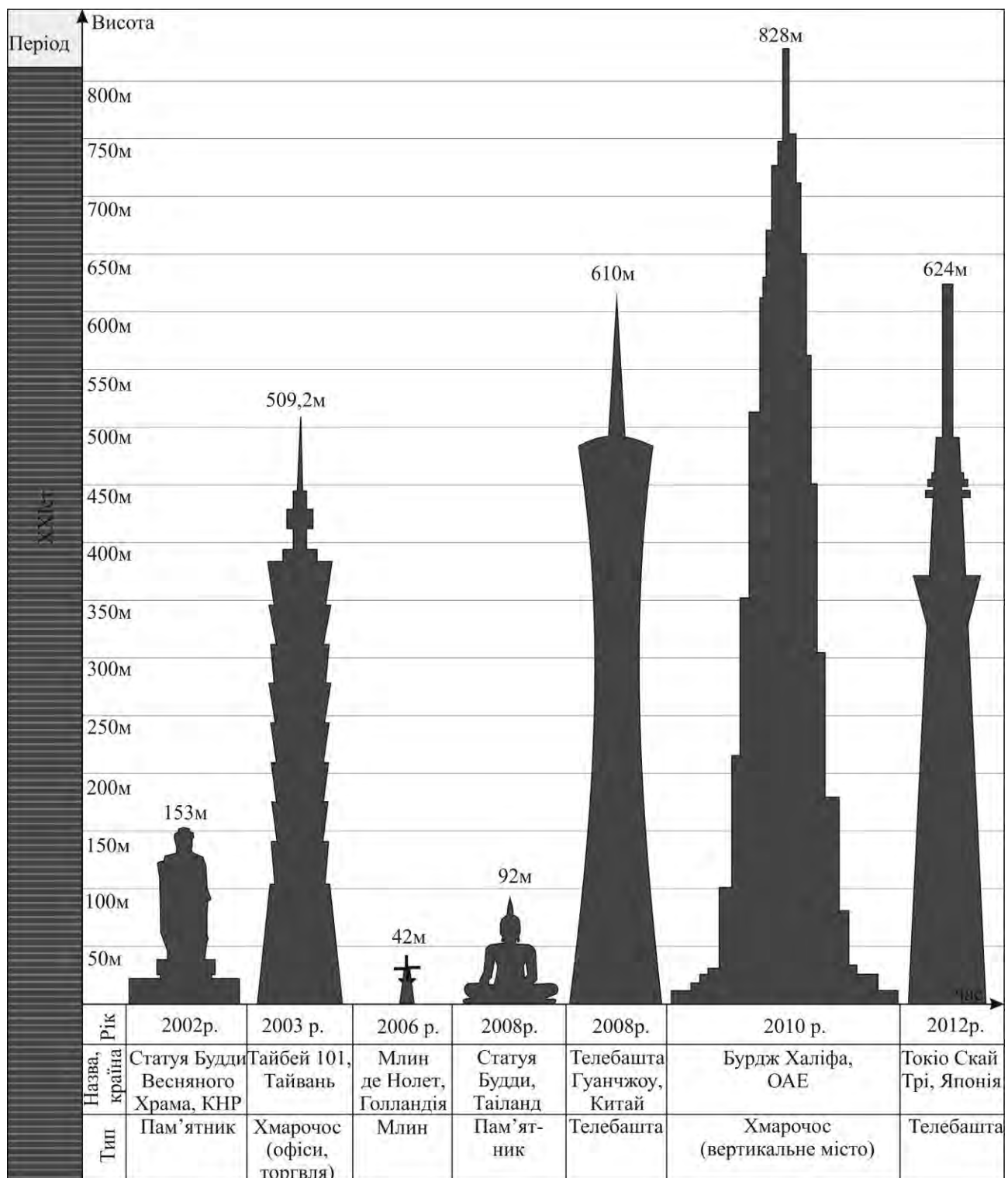

Рис. 3. Основні типи вертикальних домінант міст XXI ст.

У зв'язку зі значним зменшенням земельних ресурсів, в кінці ХХ та на початку ХХІ ст., завдяки науково-технічному прогресу, розвиток функцій по вертикалі став можливим майже для будь-якого типу будівлі. Тож типологія

вертикальних домінант та їхнє розташування в структурі міста перестають бути чітко фіксованими, на відміну від попередніх епох.

Період кінця XX та початку XXI століть характерний не лише збільшенням висоти домінант, а і появою нового композиційного принципу їх розташування в містобудівній композиції – групування висотних будівель в один урбанізований комплекс, який візуально виділяє громадські центри чи житлові квартали (рис. 4).

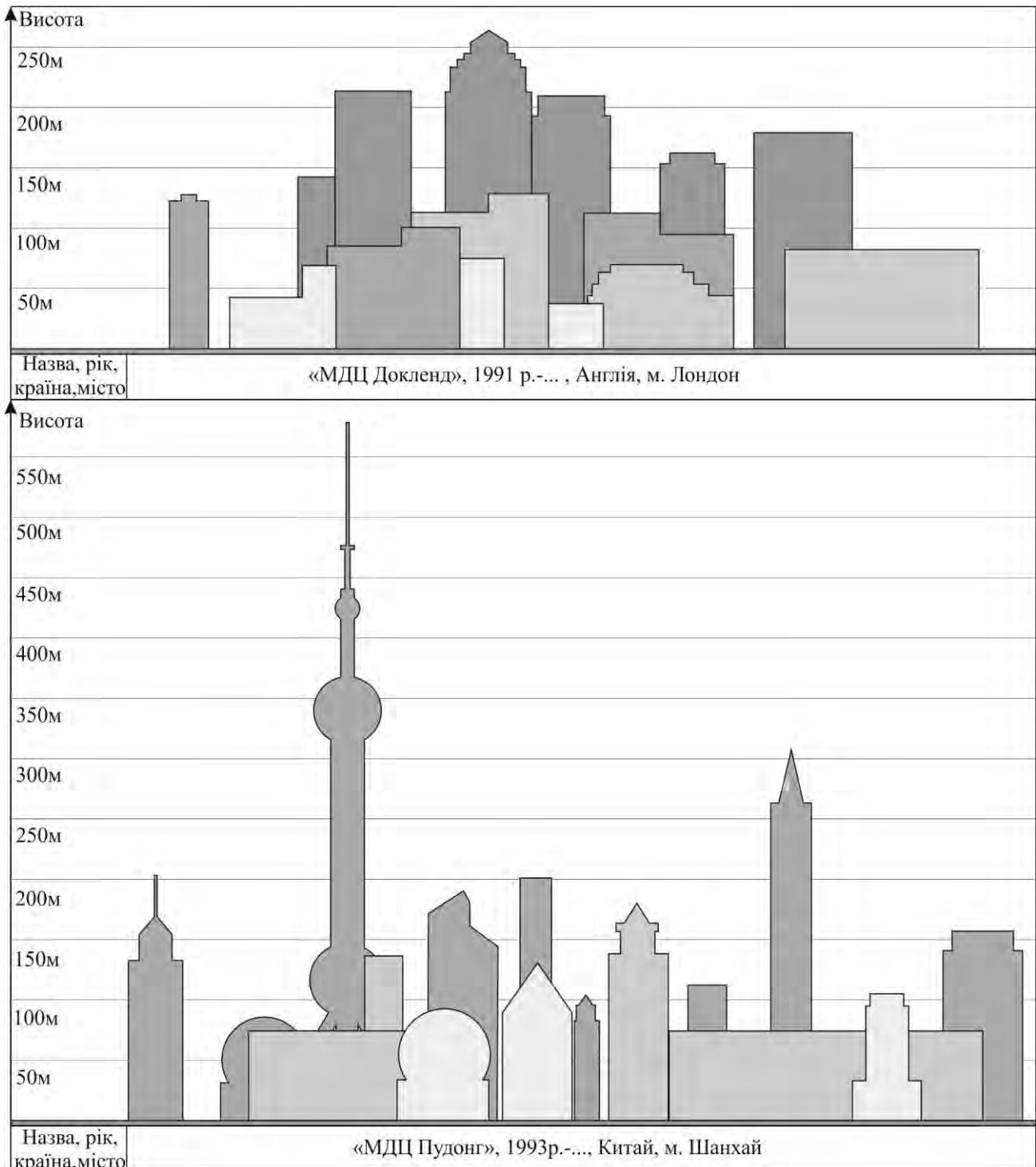

Рис. 4. Приклади сучасних урбокомплексів.

Це – «нові типологічні групи ансамблевої забудови: урбокомплекси, урбоцентри, компактні групи, просторові групи» [7, ст. 58]. Архітектурні ансамблі урбанізованих комплексів представляють інтеграцію функцій адміністративної соціально-побутової і житлової забудови в поєднанні з розвиненою транспортною інфраструктурою. Найяскравішими прикладами таких ансамблів є міжнародні ділові центри Парижу (МДЦ «Ла-Дефанс»), Лондону (МДЦ «Докленд»), Шанхаю (МДЦ «Пудонг»), Москви (МДЦ «Москва-сіті»).

На початку ХХІ ст. у найзначніших містах високорозвинених країн виникає тип хмарочосу, який називається «вертикальне місто» – багатофункціональна будівля, на території якої може проживати та працювати така кількість людей, яка дорівнює населенню малого чи середнього міста. Ці хмарочоси поєднують в собі функції житла, офісів, торгівлі, закладів громадського харчування, рекреаційних зон тощо (Бурдж Халіфа, 2010 р., ОАЕ, м. Дубай, висота – 828 м) (рис. 3).

Висотна ієрархія головних вертикалей міст ХХ та ХХІ ст. представлена наступними типами домінант: лідерами висоті значних та найзначніших міст є хмарочоси, телебашти, монументи; у великих містах головними домінантами є висотні житлові та громадські будівлі, рідше – культові споруди та монументи.

Висновки. З моменту виникнення, вертикальні домінанти багато століть представляли переважно культові будівлі та споруди, в епоху Середньовіччя, виникає низка типів вертикалей оборонної житлової, адміністративної та змішаної функцій, еволюціонують культові будівлі; в епоху Відродження переважна кількість домінант представлена храмовими спорудами та комплексами, вертикальні домінанти стають невід’ємною частиною архітектурних ансамблів; в часи промислової революції стрімко збільшується висота домінант, виникають висотні громадські та житлові будівлі (хмарочоси), а також вертикалі промислового призначення; на протязі ХХ століття виникають нові типи висотних ансамблів: урбокомплекси, урбоцентри; на початку ХХІ ст. будуються «вертикальні міста», в цей час розвиток функцій по вертикалі та роль вертикальної домінанти міста може отримати майже будь-який тип будівлі.

За весь період розвитку вертикальних домінант міст, виникали нові типи, збільшувалась їх висота, удосконалювалась та урізноманітнювалась їх форма, але в усі часи семантика головних вертикалей міста завжди означала зростання, розвиток, перемогу та владу.

Література

1. Алексеев Ю.В., Сомов Г.Ю. Градостроительное планирование поселений. Т.1. Эволюция планирования: Учебник в 5т. – М. : Издательство АСВ, 2003. – 336 с.
2. Баранов Н.Н. Силуэт города / Н.Н. Баранов. – Л. : Стройиздат, 1980. – 184 с.
3. Белоусов В.Н. Основы формирования архитектурно-художественного облика городов / В.Н. Белоусов, Л.Н. Кулага. – М. : Стройиздат, 1981. – 190 с.
4. Бунин А.В. История градостроительного искусства : в 2 т. / А.В. Бунин, Т.Ф. Саваренская. – [2-е изд.]. – М. : Стройиздат, 1979. – Т.1: Градостроительство рабовладельческого строя и феодализма. – 1979. – 495 с.
5. Бунин А.В. Архитектура городских ансамблей. Ренессанс / А. В. Бунин, М. Г. Круглова. – М. : Издательство всесоюзной академии архитектуры, 1935. – 232с.
6. Бунин А.В. Архитектурная композиция городов / А.В. Бунин, М.Г. Круглова. - М. : Академия Архитектуры СССР. Кабинет Градостроительства, 1940.
7. Коротун І.В. Принципи архітектурно-планувальної організації ансамблевої забудови: дис. канд. арх. : 18.00.02 / Коротун Ірина Вадимівна. – К., 2006. – 206 с.
8. Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. Рабовладельческий и феодальный периоды: учебник для вузов / Т.Ф. Саваренская. – М. : Стройиздат, 1984. – 376 с.

Аннотация.

В статье рассматривается развитие типологии вертикальных доминант городов в историческом аспекте: исследовано развитие их функций, высоты, формы, размещения в городе, градостроительного значения, семантики.

Ключевые слова: вертикальная доминанта города, архитектурная вертикаль, высотное здание, небоскреб, урбокомплекс.

Summary.

The development of typology of vertical dominants of cities in historical aspect is described. The functions development, height, location, urban value and semantic of vertical dominants are investigated.

Keywords: vertical dominant of city, architectural vertical, tall building, skyscraper, urban complex.